

Γ. ΔΡΟΣΙΝΗ, «Η ΜΗΤΕΡΑ ΤΟΥ ΣΕΝΙΕ»

ΔΥΟ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Στις αρχές τοῦ 1878 ὁ Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος (=Jean Moréas) ἐδημοσίευσε ὡς παράρτημα τῆς *Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων* τῇ μελέτῃ «Ὀλίγαι σελίδες ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταξὺ τῶν κ.κ. Ε. Δ. Ροῖδου καὶ Ἀγγέλου Βλάχου ἀναφύσεως φιλολογικῆς ἔριδος». Σ' αὐτὴν κάνει λόγο, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ γιὰ ἓνα μουσόληπτον νεανίαν πού, μολονότι δὲν ἦτο... κάτοπτρον ἀντανάκλῳν πιστῶς τὰ αἰσθήματα τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ὅπως θὰ τὸν ᾔθελε ὁ Ροῖδης, ἦταν ὅμως μέγας ποιητής, ἀληθὴς *Vates*, καὶ ὀνομάζετο Ἀνδρέας *Chénier*¹.

Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα καὶ συγκεκριμένα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1920 ὁ Κ. Παλαμᾶς ἐδημοσίευσε στὴν ἐφ. *Ἐμπρός* ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Ἀνδρέας ὁ Θραῆξ». Στὸ ἄρθρο αὐτό, πού γράφτηκε μὲ ἀφορμὴ τὸ πανευφρόσυνον ἄγγελμα γιὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης—πατρίδας τοῦ Σενιέ—στὴν Ἑλλάδα, ὁ Παλαμᾶς σημειώνει γιὰ τὸν Γάλλο ποιητὴ ὅτι ὑπῆρξε τέκνον Ἑλληνίδος μητρός². Ἡ φράσις αὕτῃ δηλώνει, νομίζω, κατηγορηματικὰ τὴ θέση τοῦ συγγραφέα στὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τῆς Ἐλισάβετ Λόμπακα, μητέρας τοῦ Σενιέ, θέσις, τὴν ὁποία ἄλλωστε εἶχε διατυπώσει σαφῶς καὶ παλαιότερα³.

Ἐνῶ γιὰ ἐνάμισον αἰῶνα κανένας ἀπὸ τοὺς βιογράφους καὶ κριτικοὺς τοῦ Σενιέ (1762-1794) δὲν εἶχε διατυπώσῃ (sic) τὴν παραμικρὴν ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῆς μητέρας του, ἄρχισεν ἄξαφνα μιὰ συστηματικὴ καὶ φανατικὴ προσπάθεια γιὰ ν' ἀποδειχθῇ πὼς ὁ ποιητὴς τῶν *Βουκολικῶν* καὶ τῶν *Ἐλεγείων* δὲν εἶχεν οὔτε μιὰ σταλαγματιὰ ἑλληνικὸ αἷμα... στίς

1. Βλ. Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος, «Ὀλίγαι λέξεις ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταξὺ τῶν κ.κ. Ε. Δ. Ροῖδου καὶ Ἀγγέλου Βλάχου ἀναφύσεως φιλολογικῆς ἔριδος», *Νεοελληνικὴ Κριτικὴ*, Β. Β. 42, σ. 151. Ὁ Παλαμᾶς ἀντιθέτως ἐπεσήμανε ἀργότερα τὸν διφυῆ χαρακτῆρα τῆς ποιήσεως τοῦ Σενιέ καὶ σημείωσε σχετικὰ μὲ τὴ διαμάχη: *Κρίμα* πού δὲν τὸν ἐστοχάσθησαν ὁ Ροῖδης καὶ ὁ Βλάχος, διὰ τὰ τὸν ἐκμεταλλευθεῖν καταλλήλως καὶ οἱ δύο τῶν! (Κ. Παλαμᾶς, «Ὁ Ἰππόλυτος Τάιν εἰς τὴν Ἑλλάδα» (1928), *Ἀπαντα*, τόμ. 13, σσ. 460-461).

2. Βλ. W (= Κ. Παλαμᾶς], «Ἀνδρέας ὁ Θραῆξ», ἐφ. *Ἐμπρός* (14.4.1920).

3. Βλ. Κ. Παλαμᾶς, «Ἡ καρμινίολα» (1903), *Ἀπαντα*, τόμ. 4, σ. 358.

φλέβες του, παρατηρούσε ό Γ. Δροσίνης στις άρχές τῆς 10ετίας τοῦ '40⁴.

Εκεῖνος τοῦ πρώτος άμφισβήτησε τὴν ἑλληνικότητα τῆς μητέρας τοῦ Chénier ἦταν ό R. Delboeuf, ό όποῖος ἔδωσε σχετική με τό θέμα διάλεξη στήν Πόλη τό 1904. Άκολούθησαν ἀργότερα κι ἄλλοι, περισσότερο ἢ λιγότερο κατηγορηματικοί, ἔως ότου ό Γάλλος καθηγητής και κριτικός ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Chénier (3 τόμοι, 1908-1919) P. Dimoff ἀνακίνησε τὸ ζήτημα στοῦ δίτομο ἔργο του *La vie et l'oeuvre d' André Chénier jusqu' à la Revolution Française*, 1936⁵. Τό συγκεκριμένο αὐτό ἔργο γνωρίζουμε ότι περιλαμβάνόταν στοῦ πλῆθος τῶν βιβλίων τοῦ ό Δροσίνης εἶχε συμβουλευτεῖ⁶, όταν καταπιάστηκε με τό θέμα προκειμένου νά δώσει πειστική ἀπάντηση σέ Γάλλους κορυφαίους στοῦ γράμματα, σάν τόν Κάρολο Μωρράς⁷.

Ό Δροσίνης λοιπόν ἀσχολήθηκε με τόν Σενιέ, ὅπως κατέθεσε στις 'Αναμνήσεις του, γιά τρίτη φορά στή διάρκεια τῆς ζωῆς του πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκρηξη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου⁸. Ἡ ἐνασχόληση μάλιστα αὐτὴ συνεχίστηκε, ὅπως θά δοῦμε, και μετὰ ἀπ' αὐτόν και κράτησε μιὰ 10ετία περίπου, ἀφοῦ π ἄ ν τ α ὑπῆρχαν, λόγω συνθηκῶν, κάποια κενά στήν ἔρευνα⁹. Παρενθετικά μπορούμε νά ἀναφέρουμε γιά τὴν ἱστορία τοῦ θέματος ότι τὴν ἑλληνική καταγωγή τῆς μητέρας τοῦ Chénier εἶχαν ὑποστηρίξει και προβάλλει κατὰ καιροὺς και γιά διαφορετικούς λόγους κι ἄλλοι "Ἕλληνες, ὅπως γιά παράδειγμα ό εὐσυνείδητος γιά τόν Δροσίνη ἐρευνητής Ν. Λανίτης ἢ παλαιότερα, στοῦ τέλη δηλαδὴ τοῦ 19ου και στις ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, διάφοροι ἱστοριοδίφες, μετὰξὺ τῶν όποίων κι ό Σάθας· σ' αὐτόν κυρίως ό Δροσίνης κατελόγιζε, σ' ἀντίθεση με τόν προηγούμενο μελετητὴ, ἀφάνταστη ἐπιπολαιότητα¹⁰. "Ας δοῦμε ὅμως στή συνέχεια και τὰ προγενέστερα στάδια ἐπαφῆς τοῦ Δροσίνη με τὸ πρόσωπο ἢ τὸ ἔργο τοῦ Γάλλου ποιητῆ. Μόνον μετὰ τὸ 1878 τὸν γνώρισα ὡς ὁμότεχνο, ἔγραψε· και

4. Βλ. Γ. Δροσίνης, «Ἡ μητέρα τῶν Σενιέ», *Σκόρπια Φύλλα τῆς Ζωῆς μου*, τόμ. 3, Φιλολογική ἐπιμέλεια: Γιάννης Παπακώστας, «Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων», Ἀθήναι 1983, σσ. 202, 203. [Στὸ ἐξῆς ὡς ΣΦΖ].

5. Βλ. Ε. Κριαρᾶς, «Τί ἦταν ἡ μητέρα τοῦ André Chénier», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 45 (1949), σ. 717. Πρβλ. και Ἑλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, «Ἄνδρέας Κάλβος ό Ζακύνθιος» και Ἄνδρέας ό Θρᾶξ», *Παρουσία*, τόμ. 9 (1993), σ. 375 σημ. 1,2.

6. Βλ. Δ. Μάργαρης, «Ἀνέκδοτα γράμματα Γ. Δροσίνη», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 50 (1951), σ. 1390. [τεῦχ. 583 (15.10.1951): Ἀφιέρωμα στοῦ Γ. Δροσίνη].

7. Βλ. Γ. Δροσίνης, «Ἡ μητέρα τῶν Σενιέ», ὁ.π., σ. 203. Πρβλ. και τὴν ἐπιστολὴ 1 τοῦ παρόντος δημοσιευματος.

8. Βλ. Γ. Δροσίνης, «Ἡ μητέρα τῶν Σενιέ», ὁ.π., σσ. 203-204.

9. Βλ. ὅπου και στή σημ. 6.

10. Βλ. Δ. Μάργαρης, «Ἀνέκδοτα γράμματα Γ. Δροσίνη», ὁ.π., σσ. 1390, 1391-1392 (ἀρ. ἐπ. 4, 5, 6, 7).

πρόσθεσε ὅτι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1920 ἀσχολήθηκε ἀπὸ καθήκον, ὡς ὑπεύθυνος τοῦ Τμήματος Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, γιὰ δευτέρα φορά μετὰ τὸν Α. Σενιέ. Σκοπὸς τοῦ ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς προτάσεως τοῦ Ἀνατὸλ Φράνς σχετικὰ μετὰ τὴν προτομὴ τοῦ Ἑλληνογάλλου¹¹ ποιητῆ¹². Ἡ παράθεση τῶν χρονολογιῶν μᾶς ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴ διατύπωση κάποιων παρατηρήσεων: Τὸ 1878 εἶναι ἡ χρονιά ποὺ καὶ ὁ Ἰω. Παπαδιαμαντόπουλος μίλησε γιὰ τὸν Σενιέ, ὅπως ἀναφέραμε στὴν ἀρχή· τὸ 1920 πάλι εἶναι τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Παλαμᾶς ἐδημοσίευσε τὸ ἄρθρο του. Ἡ ἐνασχόληση λοιπὸν τοῦ Δροσίνη μετὰ τὸν Σενιέ συνέπεσε τὴ μιὰ φορά μ' αὐτὴν τοῦ Παπαδιαμαντόπουλου καὶ τὴν ἄλλη μ' ἐκείνη τοῦ Παλαμᾶ. Μετὰ ἄλλα λόγια τρία πρόσωπα ποὺ ἀνῆκαν στοὺς νέους ἐκπροσώπους τοῦ ἀντιρωμαντικοῦ ποιητικοῦ χοροῦ¹³ γύρω στὰ 1880 — ὁ ποιητὴς τῶν *Τρυγόνων* καὶ *Ἐχιδνῶν* ποὺ ἦταν σὰ ν' ἀποχαιρετοῦσαν κάτι ποὺ ἔσβυνε, ὁ ποιητὴς τῶν *Εἰδυλλίων* ποὺ σὰ νὰ ἐβεβαίωσαν κάποιον ξημέρωμα¹⁴ καὶ ὁ συνοδοιπὸρος¹⁵ τοῦ Κ. Παλαμᾶς — συναντήθηκαν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά σ' ἄλλο ἕνα κοινὸ σημεῖο: στὴν ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴ Σενιέ¹⁶.

Τις πρώτες πληροφορίες γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Γ. Δροσίνη μετὰ τὸν Σενιέ καὶ τὴ μητέρα του μᾶς ἔδωσε ὁ Δ. Μάργαρης, ὅταν στὸ ἀφιέρωμα τῆς *Νέας Ἑστίας* στὸν ποιητὴ ἔδωσε στὴ δημοσιότητα ἐπιστολὲς τοῦ Δροσίνη σχετικὲς μετὰ τὸ θέμα¹⁷. Οἱ ἐπιστολὲς καλύπτουν διάστημα πέντε περίπου μηνῶν (7.12.1939 - 20.4.1940) καὶ ἀφοροῦν στὴν ἔρευνα ποὺ ὁ ποιητὴς διεξῆγε παρὰ τὴν προχωρημένην του ἡλικία καὶ τὴν ἀναγκαστικὴ ἐγκατάστασιν¹⁸ καὶ μερικὴ ἐπομένως ἀπομόνωσή του στὴν Κηφισιά. Ἀφότου λοιπὸν ἐγκαταστάθηκε στὴν Κηφισιά (χειμῶνας τοῦ 1939) καὶ πὺδ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τῆς ἴδιας χρονιᾶς — τότε ποὺ μετέφερε καὶ τὴ βιβλιοθήκη του — κατέφυγε μέσω τῆς

11. Κ. Παλαμᾶς, «Γύρω στὸ Μεσολόγγι» (1926), *Ἀπαντα*, τόμ. 4, σ. 411.

12. Βλ. Γ. Δροσίνη, «Ἡ μητέρα τῶν Σενιέ», ὁ.π., σσ. 201-202. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Τὸ πέρασμά μου ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον», *ΣΦΖ*, τόμ. 2, σσ. 232-239.

13. Κ. Παλαμᾶς, «Τὸ ἀντιρωμαντικὸ στάσιμον τοῦ ποιητικοῦ χοροῦ», *Ἀπαντα*, τόμ. 8, σ. 514.

14. Βλ. Κ. Παλαμᾶς, «Νίκος Καμπᾶς» (1857-1932), *Ἀπαντα*, τόμ. 8, σ. 521.

15. Βλ. τὸν ἑμμετρο διάλογο τῶν δύο ποιητῶν (Παλαμᾶ-Δροσίνη) στὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, 1928, σσ. 502-503.

16. Βλ. Ἑλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, «Ἀνδρέας Κάλβος ὁ Ζακύνθιος» καὶ «Ἀνδρέας ὁ Θράξ», ὅπου καὶ στὴ σημ. 4, σσ. 356 (γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Σενιέ ὡς Ἑλληνα ποιητῆ) καὶ 357, 375 σημ. 5 (γιὰ τὶς σχέσεις Chénier-Moréas). Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὸν Σενιέ εἶναι φανερὸ στὸ πλῆθος τῶν ἀναφορῶν του σ' αὐτόν.

17. Βλ. Δ. Μάργαρης, «Ἀνέκδοτα γράμματα Γ. Δροσίνη», ὁ.π., σσ. 1389-1393.

18. Βλ. Γ. Δροσίνη, «Τὸ σπίτι τῆς Κηφισιάς» καὶ «Ὁ Ρουμελιώτης λαογράφος», *ΣΦΖ*, τόμ. 3, σσ. 162 καὶ 205 ἀντιστοίχως.

άλληλογραφίας στην αγάπη και την προθυμία του συνειδητού βιβλιοθηκαρίου Δ. Μάργαρη και ζήτησε σε αρκετές περιπτώσεις τὸν δανεισμό κάποιων βοηθημάτων σχετικῶν μὲ τὸ θέμα του, γιατί δὲν μπορ[οῦσε] νὰ ἐργασθ[ῇ] χωρὶς νὰ κατέχ[ῃ] πραγματικότητες στὰ χέρια [του], μὲ τὴ φαντασία¹⁹ καὶ μόνο, ὅπως ἔκαναν ἄλλοι. Στὶς ἄλλες ἐπιστολὲς τοῦ Δροσίνη ποὺ ἐκδόθηκαν λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὸν θάνατό του (γράμματα στὴν Α. Τεργιάζου²⁰ καὶ στὸν Β. Μαθιόπουλο²¹) καὶ ἀναφέρονται στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του στὴ διάρκεια τῆς δύσκολης 10ετίας τοῦ '40, δὲ γίνεται καμιά ἀναφορά στὴ συγκεκριμένη ἐνασχόληση φυσικὸ εἶναι νὰ μὴ θίγεται τὸ θέμα καὶ στὶς ἄλλες ἐπιστολὲς ποὺ γράφονται μὲν τὰ χρόνια αὐτά, εἶναι ὅμως κοινωνικοῦ κυρίως χαρακτήρα (συλλυπητήριες²², εὐχαριστήριες²³, παραινετικές²⁴). Ὁ Μάργαρης λοιπὸν ἦταν καὶ πάλι ἐκεῖνος

19. Βλ. Δ. Μάργαρης, «Ἀνέκδοτα γράμματα Γ. Δροσίνη, ὅ.π., 1391.

20. Βλ. Α. Α. Τεργιάζου, *Ἡ φίλια τοῦ Δροσίνη. Γράμματα καὶ σημειώσεις*, Ἀθήναι, ἐκδ. οἴκος Ι. Σιδέρη, [1949]. Στὸ βιβλιαράκι αὐτὸ περιέχονται ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ Δροσίνη πρὸς τὴν Τεργιάζου ποὺ ἀφοροῦν στὴ σχέση τους κατὰ τὸ διάστημα 1942-1949· τὸ πλήρες σῶμα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν βρίσκεται δακτυλογραφημένο στὰ χέρια τοῦ ἐπιμελητῆ τῶν ΣΦΖ Γ. Παπακώστα (Βλ. Γ. Δροσίνης, ΣΦΖ, τόμ. 3, σ. 9 σημ. 1), ἐνῶ στὴν κατοχὴ μου βρίσκονται τέσσερις ἐπιστολὲς τῆς Τεργιάζου πρὸς τὸν Δροσίνη, γραμμένες τὸ 1949.

21. Β. Π. Μαιθιόπουλος, «Γράμματα σ' ἓνα νέο», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 50 (1951), σσ. 1394-1395. Πρόκειται γιὰ δύο γράμματα μὲ γενικότερο ἐνδιαφέρον καὶ ἡμερομηνίες συγγραφῆς 10.2.1945 καὶ 8.7.1946 ἀντιστοιχῶς: στὴν εἰσαγωγὴ του ὅμως ὁ Β. Μαιθιόπουλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἔχει στὴν κατοχὴ του τριάντα περίπου γράμματα τοῦ ποιητῆ. Ἡ σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπ' τὸ «Ἡμερολόγιον» τοῦ ποιητῆ (17.4.1946-12.10.1949) ποὺ περιλαμβάνεται στὰ ΣΦΖ (τόμ. 4, σσ. 211-274)· εἰδικότερα στὶς 13 Νοεμβρίου 1947 ὁ Δροσίνης σημειώνει ὅτι τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ Μαιθιόπουλος καὶ συζήτησαν θέματα ἐκδοτικὰ· πρόκειται προφανῶς γιὰ πραγματοποίηση τῆς ἐπισκέψεως ἐκείνης ποὺ ὁ Μαθιόπουλος εἶχε προεξαγγείλει μὲ ἐπιστολὴ του στὸν πνευματικ[ό του] πατέρα στὶς 2.10.1947· καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ βρίσκεται στὰ χέρια μου.

22. Τέτοια εἶναι ἡ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ ποὺ γράφει στὴ χήρα τοῦ Στρατηγοῦ Ἀσημακόπουλου καὶ τὴν ἀντιγράφει στὸ «Ἡμερολόγιό » του μὲ ἡμερομηνία 23.3.1948 (ΣΦΖ, τόμ. 4, σ. 258). Τὸ χειρόγραφο τοῦ ποιητῆ ποὺ βρίσκεται στὰ χέρια μου πρέπει νὰ ἀποτελεῖ τὸ πρωτόγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς.

23. Βλ. γράμμα τοῦ Δροσίνη πρὸς τὰ παιδιὰ ἐνὸς Δημοτικοῦ στὸν Πειραιᾶ μὲ χρονολογία Μάρτιος 1948 καὶ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς πρὸς καθηγητὴ στὸ ἄρθρο τῆς Μ. Οικονόμου, «Ὁ Δροσίνης» (Βιογραφικὸ σάιτσο), *Ἑλληνικὴ Δημοσυργία*, τόμ. 4 (1949) σ. 976, [τευχ. 44] (1 Δεκεμβρίου 1949): Ἀφιέρωμα στὰ 90 χρόνια τοῦ ποιητῆ].

24. Βλ. ἐπιστολὴ τοῦ Δροσίνη μὲ ἡμερομηνία 21 Μαΐου 1948 στὰ ΣΦΖ, τόμ. 4, σσ. 263-264. Ἡ ἐπιστολὴ-ἀπάντηση τῆς Κυπριοπούλας στὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ ποιητῆ βρίσκεται στὰ χέρια μου· ἔχει ἡμερομηνία 23.6.1948 καὶ ἀνήκει, ὅπως προέκυψε ἀπὸ σχετικὴ ἔρευνα, στὴ σημερινὴ Ὑπουργὸ Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου κ. Κλαίρη Ἀγγελίδου. Πάραίνετικὸ εἶναι καὶ τὸ ἀχρονολόγητο γράμμα ποὺ ἡ Μ. Οικονόμου ἐδημοσίευσε στὸ ἄρθρο «Ὁ θάνατος τοῦ Δροσίνη», *Ἑλληνικὴ Δημοσυργία*, τόμ. 7 (1951), σ. 118, [τευχ. 71 (15.1.1951)]: Εἰς μνήμην Γ. Δροσίνη].

πού μᾶς πληροφορήσε—μεταφέροντας τὴν εἴδηση πού τοῦ ἐμπιστεύτηκε ἡ φίλη καὶ συνεργάτιδα τοῦ Δροσίνη Ε. Νάζου²⁵— πὼς ἡ ἐργασία τοῦ Δροσίνη γιὰ τοὺς Σενιέ εἶχε τελειώσει καὶ βρισκόταν κλεισμένη στὸ δωμάτιό του στὴν Κηφισιά καὶ πὼς ὁ συγγραφέας τὴν εἶχε κληροδοτήσει μαζί μὲ ὅλα τ' ἄλλα στὸν Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν τῶν Ὁφελίμων Βιβλίων²⁶. Ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώθηκε πρὸ 10ετίας περίπου (1983), ὅταν ἐκδόθηκε μὲ ἐπιμέλεια Γ. Παπακώστα ὁ τρίτος τόμος τοῦ ἔργου *Σκόρπια Φύλλα τῆς Ζωῆς μου* στὸν τόμο, ἐκτὸς ἀπ' τὸ κεφάλαιο «'Η μητέρα τῶν Σενιέ», στὸ ὁποῖο ἀναφερθήκαμε, περιλαμβάνεται σὲ παράρτημα ἡ ἐργασία «'Ο 'Ανδρέας Σενιέ καὶ ἡ μητέρα του». Στὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὁ Δροσίνης ἀναφέρει ρητὰ ὅτι τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1940 τὸν ἀπασχολοῦσε ἰδιαίτερος ἡ ἐτυμολογία το[ῦ] πατρικο[ῦ] ὀνόματος τῆς μητέρας τοῦ Α. Σενιέ²⁷.

Οἱ δύο ἐπιστολὲς τοῦ Γ. Δροσίνη* πού βλέπουν σήμερα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας —πρόκειται μᾶλλον γιὰ πρωτόγραφα ἐπιστολῶν μὲ ἄγνωστο παραλήπτη**— φαίνεται ὅτι σχετίζονται ἄμεσα —ἡ πρώτη μάλιστα ρητὰ— μὲ τὴν ὑπόθεση Σενιέ· μολονότι ἀχρονολόγητες, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν, βάσει ἐσωτερικῶν στοιχείων, στὸ τέλος τοῦ 1946 καὶ στίς ἀρχές τοῦ 1947.

Ἡ πρώτη εἶναι σὲ φύλλο ὑποκίτρινο, 22×16,4 ἐκ., γραμμένο μὲ μελάνι καὶ ἀπὸ τὶς δύο ὀψεις.

Ἡ δεύτερη εἶναι σ' ἓνα κομμένο φύλλο, 16,4×12,7 ἐκ., ὑποκίτρινο, γραμμένο μὲ μολύβι —ἐκτὸς τῶν διορθώσεων πού εἶναι μὲ μελάνι— καὶ ἀπὸ τὶς δύο ὀψεις.

* Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ τὸν κ. Π. Ἀγγελόπουλο πού μοῦ τὶς παραχώρησε.

** Τὴν τελευταία στιγμή ἐγίνε γνωστὴ ἡ ταυτότητα τοῦ παραλήπτη τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς: Πρόκειται γιὰ τὸν Ὑπουργὸ Γεώργιο Στράτο, συγγενὴ τοῦ Γ. Δροσίνη· στὸ ἴδιο σπίτι μ' αὐτὸν ἔμενε καὶ ἡ ἀνεψιά του Ἑλένη Λουκαΐδου, ἡ Νουνούκα, ὅπως γράφει ἡ ἐπιστολή, πού τὸ 1946-47 βρισκόταν στὴν Κύπρο. (Εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἄλτερ καὶ ἀπὸ ὅσων γιὰ τὴν πληροφορίαν).

25. Βλ. Γ. Δροσίνης, «Μιὰ ἱερὰ ὑποχρέωσις», *ΣΦΖ*, τόμ. 3, σσ. 218-221.

26. Βλ. Δ. Μάργαρης, «'Ανέκδοτα γράμματα Γ. Δροσίνη», *δ.π.*, σ. 1393.

27. Βλ. Γ. Δροσίνης, «'Ο 'Ανδρέας Σενιέ καὶ ἡ μητέρα του», *ΣΦΖ*, τόμ. 3, σ. 258.

1.

“Αν από γενεᾶς εἰς γενεάν οἱ κλάδοι τοῦ οἰκογενειακοῦ δένδρου χωρίζονται ὁλονὲν περισσότερον — ὅμως καὶ ὁ κορμὸς του μένει ἀσάλευτος καὶ ἡ ρίζα του ἀναπόσπαστος. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ἐπικύρωσεν ἡ συγγενικὴ στοργὴ σου πρὸς τὴν κόρην μου διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐλληνικοῦ διαβατηρίου της. Καὶ ἡ ἀφήγησις τῆς μετὰ σοῦ συναντήσεώς της ἐξύπνησεν εἰς τὴν μνήμην τὴν ἱερὰν ἐνθύμησιν⁽¹⁾ τῆς τρισαριτωμένης μητέρας σου Νάντιας ποῦ μοῦ ἔχει ἐμπνεύσει τὸ ποίημα ἡ Ὑπναροῦ²⁸ τυπωμένον εἰς τοὺς Ἰστοὺς Ἀράχνης²⁹, τὴν πρώτην Συλλογὴν μου στίχων. Μὲ συνεκίνησεν ὅτι καὶ σὺ τὰ ἴδια ἔχεις αἰσθήματα καὶ ἡ ἐπιθυμία σου⁽²⁾ νὰ ἔλθῃς εἰς τὸ ἐρημητήριόν μου τῆς Κηφισιάς νὰ ἀνα-// τρέξωμεν εἰς τὰ περασμένα, τῶν ὁποίων πολλὰ θὰ σοῦ εἶναι βέβαια ἄγνωστα καὶ θὰ σοῦ τὰ ἀποκαλύψουν αἱ ἰδικαί [μου] ζωηραὶ ἀναμνήσεις.

“Ὅταν κατορθώσῃς νὰ ἀναβῇς εἰς τὴν Κηφισίαν — καὶ αὐτὸ⁽³⁾ μὲ χαρὰν προσμένω — θὰ σοῦ κάμω γνωστὴν⁽⁴⁾ καὶ ὅλην τὴν ἐπίμονον καὶ ἐπίπονον ἐργασίαν μου διὰ τὸ ἔργον ποῦ ἔχω ἐτοιμάσει σχεδὸν πλήρες «Ἡ Μητέρα τοῦ Σε-νιέ»³⁰ διὰ ν' ἀποδείξω τὴν Ἑλληνικὴν καταγωγὴν της, ποῦ τὴν ἀρνοῦνται καὶ ρυπαροὶ Γάλλοι συγγραφεῖς ὡς [ὁ] Charles Maurras³¹. Καὶ εἰς τοῦτο θὰ μὲ

(1) Διέγραψε τὴ λ. ἀνάμνησιν καὶ ἔγραψε στὸ διάστιχο ἐνθύμησιν· στὴ συνέχεια διέγραψε τὴ φράση τῶν κοινῶν μας προγόνων ἀπὸ τῆς ὥρας καὶ ἀναβῆς Σόνιας Δούμα μέχρι.

(2) Διέγραψε τὴν κατάληξιν -ία σου καὶ συμπλήρωσε -εἰς.

(3) Διέγραψε τὴ λ. ὅποιον ποῦ ἀκολουθοῦσε.

(4) Διέγραψε τὴ λ. δείξω καὶ ἔγραψε στὸ διάστιχο τὴ φράση κάμω γνωστὴν

28. Ἰσως ὁ κ. Ρ. Ἀλτερ, ποῦ ἀσχολεῖται μὲ τὰ γενεαλογικὰ τοῦ ποιητῆ, καταφέρει νὰ μᾶς δώσει σύντομα τίς σχετικὲς πληροφορίες.

29. Γ. Δροσίνης, Ἰστοὶ Ἀράχνης, Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογρ. Α. Κορομηλά, 1880, σσ. 13-15. Τὸ ποίημα «Ἡ Ὑπναροῦ!» πρωτοδημοσιεύθηκε στὴν ἐφ. *Ραμπλαῖς*, τόμ. 2 (25.5.1880), σ. 6.

30. Βλ. Γ. Δροσίνης, «Ἡ μητέρα τῶν Σενιέ» καὶ «Ὁ Ἀνδρέας Σενιέ καὶ ἡ μητέρα τοῦ», ΣΦΖ, τόμ. 3, σσ. 204-204, 255-277 ἀντιστοίχως.

31. Charles Maurras (1868-1952). Συγγραφέας καὶ δημοσιογράφος· ἀρχηγὸς ἐπίσης τῶν Γάλλων βασιλοφρόνων. Εἶχε ἀξιόλογη κλασικὴ παιδεία. Τὸ 1925 ἐξέδωσε τὴν ποιητικὴν συλλογὴ *La musique interieur* καὶ ὁ νεοκλασικισμὸς του ἀσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὴ γαλλικὴ νεολαία. Τὸ 1896 εἶχε ἔλθει στὴν Ἀθήνα, ἀπεσταλμένος τῆς *Gazette de France* γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες. Λίγο ἀργότερα ὑπῆρξε συνιδρυτὴς τῆς *L'Action française* καὶ διευθυντὴς τῆς ὁμώνυμης ἐφημερίδας ἀπ' τὸ 1908· στόχος τους ἡ ἀνασύστασις τῆς κληρονομικῆς μοναρχίας στὴ Γαλλία.

βοηθήση ή μετάβασις τῆς Μπεμπούλας³² εἰς τὸ Arcachon⁽⁵⁾, ὅπου εὐρίσκονται γράμματα τῆς Ἑλισάβετ πιθανῶς ἑλληνικὰ πρὸς τὴν μητέρα της εἰς Μύκονον⁽⁶⁾. Τὴν ἔκδοσιν τοῦ Διαβατηρίου τῆς Μπεμπούλας, ὅπως τὸ ζητεῖ, τὴν ἔννοῶ ὡς γινομένην ἰδίως χάριν ἐμοῦ, ποὺ μὲ τὰ 87³³ χρόνια μου⁽⁷⁾ θὰ αἰσθάνωμαι εἰς πᾶσαν στιγμὴν τὴν στέρησίν της.

(5) Διέγραψε τὴ λ. ἐκεῖ κι ἔγραψε στὸ διάστιχο εἰς τὸ Arcachon· πρόκειται γιὰ θέρετρο κοντὰ στὸ Bordeaux.

(6) Στὸ διάστιχο ὑπάρχει ἡ προσθήκη προφανῶς ἑλληνικὰ.

(7) Διέγραψε τὴ φράση ἡμποῶ εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἔχω τὴν ἀνάγκην της καὶ ἔγραψε θὰ αἰσθάνωμαι

32. Πρόκειται γιὰ τὴν κόρη τοῦ Ἀγγελικῆ Cortini. (Βλ. ΣΦΖ, τόμ. 4, σσ. 220, 293 σημ. 7).

33. Ἡ ἐπιστολὴ λοιπὸν ἀνάγεται στὸ 1947, ἀφοῦ, ὅπως σημειώνει κι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας στὸ ἡμερολόγιό του (ΣΦΖ, τόμ. 4, σ. 249), στίς 22.12.47 ἔκλεισε τὰ 87 καὶ ἄρχισε τὰ 88. Στὸ ἴδιο ἡμερολόγιο καὶ μὲ ἡμερομηνία 23 Ὀκτ. 1947 (ἀ.π., σ. 231) ἔγραψε σχετικὰ μὲ τὴν προσδοκώμενη ἀπονομὴ τοῦ βραβείου Νόμπελ λογοτεχνίας σ' αὐτὸν ὅτι τὰ 87 χρόνια του τὸν δείχνουν τὸν *doyen* τῶν ἀβράβευτων λογοτεχνῶν τοῦ Νόμπελ. Ἀπ' τὸ ἡμερολόγιο γνωρίζουμε ἀκόμη ὅτι ἡ Μπεμπούλα ἔλειψε ἀπ' τὴν Ἑλλάδα ἀπ' τὶς 5 Ἀπριλίου μέχρι καὶ τὶς 16 Δεκεμβρίου τοῦ 1947 (ἀ.π., 247). Στίς 30.12. ξαναβρισκόταν στὴ Ρώμη (ἀ.π., 249) γιὰ νὰ ἐπανέλθει ξαφνικὰ στίς 27.3.1948 (ἀ. π., 260). Ἡ ἐπιστολὴ λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ γράφτηκε πρὶν τὸν Ἀπρίλη τοῦ '47 καὶ ἐνδεχομένως μετὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ '46. Τὰ πράγματα ὅμως περιπλέκονται, διότι ὁ Δροσίνης ἐπικαλεῖται τὰ 87 τοῦ χρόνια ἀπὸ τὶς 23.12.45 σὲ ἀνέκδοτο γράμμα στὴν Ἀ. Τεργιάζου: ἕνας ὁδοιπόρος τῆς ζωῆς, ... ποὺ... μπήκε στίς 22 Δεκ. τοῦ 1945 στὰ 87. [Τὰ γράμματα βρίσκονται, ὅπως εἴπαμε, δακτυλογραφημένα στὰ χέρια τοῦ Γ. Παπακώστα]. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ υποθέσει κανεὶς ὅτι τὸ γεγονός ὀφείλεται σὲ παραδρομὴ, ἀφοῦ ἕναν ὁλόκληρο χρόνο ἀργότερα (28.12.46) ἔγραψε στὴν ἴδια παραλήπτρια ὅτι στίς 22 Δεκεμβρίου ἐπάτησ[ε] τὰ 87 χρόνια [τον]. Ὅμως καὶ σὲ προγενέστερο γράμμα τοῦ στὸν Β. Π. Μαθιόπουλο (ἡμερ. 10.2.45) ἔκανε λόγο γιὰ τὴ δικαιολογημένη κούρασή του, ἀφοῦ ἔχει περπατήσει στὸ ἀνηφόρισμα τῆς ζωῆς 87 χρόνια... (Βλ. Β. Π. Μαθιόπουλος, «Γράμματα σ' ἕνα νέο», ὅ.π., σ. 1394).

2.

Ἀγαπητέ μου Γιώργο,

Θὰ λάβης τὸ γράμμα μου αὐτὸ σὲ ὥρα λύπης γιὰ τὴν ἀναχώρηση τῆς Νουνούκας πὺ ἥμπορεῖ νὰ γυρίσῃ ὅποτε θέλει ἐλεύθερα . Σὺγκρινέ την λοιπὸν μὲ τὴ δική μου τὴν ἀπόγνωση γιὰ τὴ στέρηση τῆς Μπεμπούλας μὲ ἄγνωστον καὶ ἀόριστον χρόνον γυρισμοῦ της³⁴ καὶ ἀναγκασμένην νὰ ταξιδεύῃ μὲ ἰταλικὸν διαβατήριον, ἀφοῦ οἱ ἀρμόδιοι τοῦ Ὑπουργ[είου] Ἐξωτερικῶν δὲν ἀπαδέχονται⁽¹⁾ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργ[ικοῦ] Συμβουλίου διὰ τὴν παροχὴν εἰδικοῦ διαβατηρίου μετ' ἀποστολῆς τῆς Ἀκαδημίας, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιβαρύνσεως χρηματικῆς τοῦ Δημοσίου Ταμείου. Ἡ Μπεμπούλα ἦταν ὁ προστάτης μου ἄγγελος//καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ξενικῆς Κατοχῆς καὶ τὴν τρομοκρατίαν τοῦ Δεκεμβρίου 1944³⁵. Μὲ τὸ ἀκλόνητον θάρρος της καὶ τὴν ἀκούραστη ἐνεργητικότητά της, σωστὴ Μεσολογγιτοπούλα³⁶, ἀντιμετώπισε καὶ τὰς κρισιμωτέρας καὶ κινδυνωδεστέρας περιπετείας ἀψηφοῦσα πάντα κίνδυνον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ζωῆς της. Εἰς τὴν ἥσυχον³⁷ δὲ ἐπιτέλους καθημερινὴν ζωὴν αὐτῇ ἦτον ὁ σύνδεσμος³⁸ μὲ τὰς Ἀθήνας διὰ κάθε σχέσιν μου μὲ τὴν Ἀκαδημίαν

(1) Διέγραψε τὴ λ. ἠκίρωσαν καὶ ἔγραψε στὸ διάστιχο δὲν ἀποδέχονται.

34. Στὸ ἡμερολόγιό του καὶ μὲ ἡμερομηνία 12 Νοεμβρίου 1947 σημειώνει τὶς ταλαιπωρίες, στὶς ὁποῖες ὑποβλήθηκε ὁ Τηλέμαχος Γύζης, γιὰ τοῦ ζωγράφου, κατὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν κόλαση τῆς Γερμανίας, ὅταν χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιήσῃ ποικίλα μεταφορικὰ μέσα: μὲ κλειστὰ φορτηγὰ γιὰ ζῶα βαγόνια ὡς τὸ Μπάρι, κ' ἀπὸ κεῖ μὲ μὴ μικρὴ κορβέτα. (Βλ. Γ. Δροσίνης, ΣΦΖ, τόμ. 4, σ. 237).

35. Στις 11 Νοεμβρίου 1947 γράφει στὸ ἡμερολόγιό του τὴν παράλληλη φράση: τέτοια νύχτα αὐπνίας... δὲν ἔχω περᾶση (sic), οὔτε στὸν καιρὸ τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς οὔτε στὴν τρομοκρατίαν τῶν Ἑλασιτῶν. (Γ. Δροσίνης, ΣΦΖ, τόμ. 4, σ. 236).

36. Ὁ Δροσίνης καταγόταν ἀπ' τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα του ἀπὸ ἡρωϊκῆς οἰκογένειας πὺ ἔλαβε μέρος καὶ στὴν Ἑξοδὸ τοῦ Μεσολογγίου. (Βλ. Γ. Δροσίνης, «Οἱ Πρόγονοι», ΣΦΖ, τόμ. 1, σσ. 22-27).

37. Ἡ ἡσυχία εἶναι πάντοτε ἔννοια σχετικὴ . Στις 4 Νοεμβρίου 1947, ἀναλογιζόμενος τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ μὴ δοθεῖ τὸ Νόμπελ λογοτεχνίας σὲ Ἑλληνα, ἔγραφε ὅτι αἰτία μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ μας ἀξιοθερήνητη κατάσταση τῆς ἀνταρσίας τῆς προδοτικῆς ἀγωνιζομένης κατὰ τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου καὶ τῆς ἀναγεννήσεώς του. (Βλ. Γ. Δροσίνης, «Ἡμερολόγιον», ΣΦΖ, τόμ. 4, σ. 235). Στις 12 Νοεμβρίου σημειώνει ὅτι ὁ Τηλέμαχος Γύζης θὰ πᾶ στὴν Τῆνον νὰ ἐγκατασταθῇ ... ἐκεῖ πὺ ... ἡσυχία βασιλεύει. (Ἀ. π., σ. 237). Καὶ τὴν ἐπομένη μὲ ἐκδηλῇ τὴν ἀγωνία καὶ τὴν προσμονὴ γιὰ τὸ Νόμπελ ἐκφράζει τὸν φόβο μήπως οἱ Σουηδοὶ θεωρήσουν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν σημερινήν της πολιτικὴν κατάσταση τῶν ἀγριανθρώπων. (Ἀ. π., σ. 239).

38. Στὸ ἀνέκδοτο γράμμα του στὴν Τερζιάζου (7.1.47) ἀνέφερε ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ λάβει χειρόγραφο τῆς μέσω τῆς κόρης [του] πὺ ἀνεβοκατεβαίνει στὴν Ἀθήνα...

καὶ τὰ ἄλλα πνευματικὰ κέντρα⁽²⁾. Καὶ συλλογίσου ὅτι θὰ μείνωμεν³⁹ οἱ δύο μετὰ τὴν Κάκιαν καὶ δυὸ κορίτσια 15 χρόνων ὑπηρεσίαν!

Καταλήγοντας θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω ὅτι, ἂν συσχετίσουμε τίς δύο ἐπιστολές, ὁδηγούμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ αἵτηση παροχῆς εἰδικοῦ διαβατηρίου μετ' ἀποστολῆς τῆς Ἀκαδημίας τῆς δεύτερης ἐπιστολῆς συνδέεται ἄμεσα, νομίζω, μετὰ τὴν ἐπιθυμία ποὺ ἐξέφρασε ὁ Δροσίνης στὴν πρώτη ἐπιστολὴ γιὰ τὴν ἀπόκτηση, μέσω τῆς κόρης του, ἐπιστολῶν τῆς Ἐλισάβετ Σενιέ ποὺ ἐνδεχομένως θὰ ὑπῆρχαν στὸ Arcachon· καὶ ἡ ἐπιθυμία του ὅμως αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἔμεινε ἀνικανοποίητη.

(2) Διέγραψε τὴ φράση τὰς ἀνάγκας τοῦ σπιτιοῦ κι ἔγραψε στὸ διάστιχο τὰ ἄλλα πνευματικὰ κέντρα.

39. Ἐπομένως δὲν ἔχει φύγει ἀκόμη, ἀλλ' ἐπικεῖται ἡ ἀναχώρησή της· ἐπίσης γνωρίζουν σαφῶς ὅτι τελικὰ δὲν ἐτελεσφόρησε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐκδοσὴ ἐλληνικοῦ διαβατηρίου, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος στὴν προηγούμενη ἐπιστολή· ἔτσι ἡ Μπεμπούλα θ' ἀναγκαστεῖ νὰ φύγει μετὰ ἰταλικὸ διαβατήριον. Μετὰ τὸν Ἰταλὸ σύζυγό της Augusto Cortini ἡ Ἀγγέλικα θὰ ἐπισκεφθεῖ πολλὰς πόλεις καὶ χῶρες στὴ διάρκεια τῆς ἡμερῆς ἀπουσίας της ἀπ' τὴν Ἀθῆνα τὸ 1947· θὰ πάει μαζί του γιὰ δουλειὰς τῆς ἐταιρείας του στὶς πόλεις: Παρίσι, Βρυξέλλες, Πράγα, Βερολίνο, Βαρσοβία. (Βλ. Γ. Δροσίνης, «Ἡμερολόγιον», ΣΦΖ, τόμ. 4, σ. 247).

